

ДЕЈСТВА ДИВИЗИЈЕ У ИСТОЧНОЈ БОСНИ

После тешких даионоћних борби 37. дивизије на комуникацијама Санцака, када је са те територије иротеран и последњи непријатељев војник — 12. јануара 1945, непосредно након ослобођења Прибоја, Врховни штаб НОВЈ и штаб 2. ударног корпуса оријентисали су 37. дивизију на даље борбе дуж Дрине, од Вишеграда преко Мећеће и Устипраче до Горажда.²¹⁹

Док су јединице НОВЈ водиле борбе за ослобођење Србије, Македоније, Косова, Црне Горе и Далмације, у источној Босни, а нарочито у Сарајеву, задржале су се јаке немачке и квислиншке снаге.²²⁰ Немачке и квислиншке снаге су се гомилале у рејону источне Босне када су се повукле из ослобођених делова Југославије и Грчке. Немци су држали јаке снаге у утврђеним упориштима источне Босне ради обезбеђења десног бока свога фронта у Срему и важне комуникације у долини реке Босне којом су се извлачили ка северу.

Одбрамбени фронт непријатељевих јединица око Сарајева почетком 1945. кретао се линијом: од Иван-седла преко Калиновика, планине Јахорине, Горажда, Вишеграда, Хан-Пијеска, Кладња и Олова. Са тих положаја непријатељ је бранио прилазе Сарајеву, Зеници и ка комуникацији Сарајево—Брод.

219 Архив ВИИ, кут. 396, рег. бр. 16/1 и 11/1, кут. 1255, рег. бр. 1/13. Зборник, том IV, књ. 33, док. 52, стр. 268—278.

220 Архив ВИИ, кут. 6, рег. бр. 1/5 (Ратни дневник мајора Бема, стр. 1/10). Завршне операције за ослобођење Југославије, стр. 426.

На те непријатељеве снаге нападале су јединице 2, 3. и 5. корпуса НОВЈ.

На фронту напада 37. дивизије (од Вишеграда преко Мећеје и Устипраче до Горажда) непријатељ је организовао јаку одбрану. Вишеград, Горажде, мостобране на десној обали Дрине, Рогатицу и сва друга насељена места дуж комуникација које су левом обалом Дрине водиле ка Сарајеву Немци су претворили у јаке отпорне тачке. Испред свих положаја била су постављена минска поља и препреке од бодљикаве жице. Нарочито је јако био утврђен рејон мостобрана око Вишеграда и Горажда. Непријатељ је посео све прилазе градовима и другим насељеним местима, брда око њих и обалу реке. Разуме се, непријатељ је реку Дрину користио као велику природну препреку.

После ослобођења Прибоја 12. јануара 1945. године 3. бригада је продужила гоњење непријатеља ка Дрини правцем Јабука—Пљевља—Бољанићи—Чајниче—Горажде; 5. санџачка бригада је такође гонила непријатеља правцем Прибој—Бијело Брдо—Вишеград. Четврта бригада је кренула из Прибоја за 3. бригадом, преко пљеваљског среза. Извесно време се задржала на пљеваљском терену да би га очистила од мањих четничких група, затим да би се снабдела оружјем и другом ратном опремом. Сим тога, снег је завејао комуникацију Пљевља—Бољанићи—Чајниче, па је била потребна и интервенција јединица 37. дивизије које су, заједно са народом, рашчишћавале комуникације којима је јединицама дотуран ратни материјал.

Гонећи непријатеља 3. бригада је 15. јануара стигла на просторију Чајниче—Метаљка—Потковач. Сутрадан је ступила у контакт са непријатељским снагама у рејону Горажда, а ту је 3. бригада успоставила везу са деловима 3. ударне дивизије који су водили борбу против немачких јединица које су се утврдиле код Горажда.

До 21. јануара 1945. године бригаде 37. дивизије су биле у покрету ка Дрини. Тога дана су биле на овим положајима: 3. бригада је већ била у борбеном додиру на мостобрану на десној обали Дрине код Горажда;

5. бригада је стигла на Бијела Брда оријентисана ка Вишеграду; 4. санџачка бригада се налазила на просторији Бољанићи—Метаљка.²²¹

Од 22. до 26. јануара 1945. 3. пролетерска бригада је водила даноноћне борбе против Немаца који су били на положајима Доња Колијевка—Горња Колијевка—Баре—Таванац—Самари—Градина—Крсница. На тим положајима било је око 400 војника. У свом наоружању имали су 20 митраљеза типа »шарац«, 3 лака бацача, неколико тромблонских пушака, 2 хаубице, 2 брдска топа, 2 противколска топа који су дејствовали са леве стране Дрине, из рејона Горажде—Попов До—Јабука.

Снагу 3. бригаде у тим борбама чинили су њени 1. и 2. батаљон и једна чета 4. батаљона 6. црногорске бригаде. Укупно 550 бораца, наоружаних са 40 аутоматских оружја, 2 тешка бацача и 2 брдска топа. Бригада је кренула у напад са положаја Закоље—Подкозара. Први батаљон је нападао правцем Доња Колијевка—Баре—Крсница; 2. батаљон правцем Биоска—Самари—Таванац—Градина, док је чета 4. батаљона 6. црногорске бригаде нападала правцем Подкозарје—Зупчићи—Крсница ка мосту на Дрини.²²²

Непријатељ се упорно и жилаво бранио. Жестоке борбе су вођене од 22. до 26. јануара, када су батаљони 3. бригаде успели да овладају непријатељевим положајима. Сви противнапади непријатеља остали су без успеха, изузев што је успео у току 24. јануара да потисне наше предстраже са моста на Дрини. Тај успех је постигао захваљујући јакој концентрацији артиљеријске ватре.

Наши губици били су велики: 10 погинулих и 10 рањених бораца. Непријатељ је имао такође велике губитке — 150 избачених из строја, од тога 20 погинулих.²²³

221 Архив нар. осл. рата, кут. 757, рег. бр. 2/2.

222 Архив ЕИИ, кут. 1254, рег. бр. 7/2 (Извештај штаба 3. бригаде штабу 37 дивизije од 25. фебруара 1945).

223 Архив ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 10"1 (Релација 3. бригаде у којој се говори и о 4. батаљону 7 црногорске бригаде, а у Извештају исте бригаде се говори о 6. црногорској бригади).

После тога, мањи делови 3. бригаде задржали су се иа десној обали Дрине, а њена главнина посела је положаје Трбосиље—Међуречје—Бучје—Ковиљево—Зупчевићи.

Услед јаког притиска непријатеља из правца Иван-седла и Хаџића ка Јахорини 3. дивизија се морала рокирати више ка западу, у правцу Сарајева.

Тих дана испред 37. дивизије бранили су се делови немачке 181. и 297. дивизије (334. пук на сектору Горажда, 359. пук на сектору Добруна, 363. пук на сектору Вишеграда, 222. извиђачки батаљон на сектору Мећење и пољски допунски батаљон у Реновици) и усташко-домобранске јединице.²²⁴

На широј просторији Вишеград—Соколац—Мокро—Сарајево тих дана налазиле су се 181. и 22. немачка дивизија. Штаб 21. немачког корпуса, чије су јединице браниле Сарајево, налазио се у Мокром. Корпус је у свом саставу имао 20 тенкова и 4.800 разних моторних возила на комуникацији Вишеград—Рогатица—Мокро.²²⁵

Непријатељ је имао довољно времена да организује одбрану у кањону Дрине. Најпре зато што су ту већ биле стациониране јединице а, затим, пуна два месеца су се преко те територије повлачиле велике снаге — 91. и 21. немачки армијски корпус.

Трећој пролетерској бригади, ојачаној батеријом топова од 75 мм, наређено је 2. фебруара да се пребаци на леву обалу Дрине, на просторију јужно од комуникације Горажде—Осјечина—Реновица и да напада непријатеља дуж комуникације. Пошто је форсирала Дрину код Устиколине и Зупчића, бригада је избила пред немачке утврђене положаје на комуникацији и у непосредној близини Горажда. Ту се утврдило око 1.000 немачких војника, ојачаних артиљеријом.²²⁶

Четврта ударна санџачка бригада, чистећи пљеваљски крај од четничких група које су се још тамо скри-

224 Збор "К, том IV, књ. 33, стр. 370—371; том V, књ. 38, док. 98 и 112 (Ратни Д'ев >ик немачког мајора Бема, стр. 1—45).

225 Архив нар осл рата, рег. бр 9'2, кут. 1254 (Наређење штаба 37. Д"вчзије од 2.2. 1945. 3. бригади за форсирање Дрине).

226 Исто.

вале, полагано је прилазнула Дрини. Она је у првој половини фебруара 1945. године посела положаје у непосредној близини Дрине и била спремна за форсирање.²²⁷

Пета ударна санџачка бригада је до 26. јануара 1945. године достигла положаје Бијело Брдо—Будимљине—Бијела—Велетово—Дубово. Тога су дана њен 1. и 4. батаљон напали непријатеља који се утврдио на положајима Суха—Гора—Голеш—Јагодина—Панос—Јелашац. После тешке трочасовне борбе наши батаљони су се повукли уз осетне губитке: 12 погинулих и 11 рањених. Непријатељ је према процени штаба бригаде имао 85 погинулих и рањених.²²⁸

Десно од 5. бригаде тих дана налазиле су се 5. и 6. бригада НОВ Албаније.²²⁹

Трећег фебруара 1945. испред 5. бригаде налазиле су се јаке непријатељске снаге: око пет батаљона у региону Вишеграда и 15 тенкова. Они су били на положајима Голеша—Смрјече—Јагодина—Панос—Јелашићи—Хубава—Гребен. Батаљони 5. бригаде су се налазили на сектору Добрун—Бијела—Велетово—Црничих—Дубово—Гостиље.²³⁰ Сваког дана се ту водила борба различитог интензитета. Напади су се изводили час са једне, час са друге стране. Наше јединице су се ипак приближавале немачком мостобрану код Вишеграда.

Када је 3. пролетерска бригада 2. фебруара 1945. форсирала Дрину и избила пред немачке утврђене положаје Горажде—Јабука—Реновица, одмах се припремала за напад. Напад је почео 9. фебруара у 22.00 часова. Кренули су 1, 3. и 5. батаљон правцем Баба—Брдо—Клепановачка коса; Брајиловићи—Росијевићи—Доње Илино—Мирвићи; Рибљак—Храћен—Осјечани. Вођена је тешка борба све до 03.00 часова 10. фебруара. Батаљони су овладали положајима и одбацили немачке снаге у Горажде и на комуникацију Горажде—Јабу-

227 Архив ВИИ, кут. 1255, бр. рег. 13 (Заповест штаба 4. бригаде од 13. 2. 1945).

228 ВИИ, кут. 1255, рег. бр. 1-45/16

229 Исто — 29. јауара 1945, 5 и 6 бригада НОВ Албаније добиле су наређење да се врате у северну Албачију.

230 Архив нар. осл. рата, кут. 1254, рег. бр. 11/2.

ка. Остала је једино неосвојена кључна тачка Мишијак (тт 612) који је био веома утврђен у систему одбране Горажда. Непријатељ је имао 30 погинулих и 80 рањених. Наши губици су били: 5 погинулих и 10 рањених. Заплењена је велика количина ратног материјала.²³¹

Бригада је водила борбу око Горажда у врло неповољним временским условима. Ниске температуре и врло висок снег су умногоме ометали наше јединице, које су без икаквог смештаја и одмора даноноћно нападале или се браниле.

Дванаестог фебруара 1.200 немачких војника, подржани артиљеријом, извршили су један од снажнијих напада на 3. бригаду. Главни правац немачког напада био је усмерен ка положајима 1. батаљона. Непријатељ је успео да овлада делом положаја 1. батаљона, док су 3. и 5. батаљон одбили нападе Немаца. Падом мрака и 1. батаљон је противнападом вратио своје положаје. Непријатељ је одбачен на полазне положаје уз велике губитке: 70 погинулих и око 100 рањених. Непријатељ је и следећег дана, 13. фебруара, предузео више противнапада на положаје 1. батаљона, али је био одбијен, такође претрпевши велике губитке.²³²

Тада су већ 4. и 5. санџачка бригада стигле на десну обалу Дрине, између Вишеграда и Горажда, спремне за форсирање реке. Потом ће цела дивизија наставити напад на немачке положаје на левој обали Дрине: Горажде—Устипрача—Рогатица—Соколац, у правцу Сарајева. На тим положајима браниле су се јединице 181. и делови 297. дивизије. Њихов задатак је био да упорном одбраном омогуће повлачење својих трупа из Босне и Херцеговине. С друге стране, снаге које су биле на тим положајима и снаге које су се повлачиле ка западу штитиле су десни бок немачког фронта у Срему.

Најјача немачка одбрана испред 37. дивизије била је организована у захвату комуникације Горажде—Јабуча—Реновица—Стамболчић—Пале—Требевић, где је организовано више одбрамбених линија, чврсто повезаних са непосредном одбраном Сарајева. Непријатељ је

231 ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 38/2.

232 ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 15/2; рег. бр. 24/2.

у то време убрзано извлачио своје снаге и правцем Вишеград—Сарајево и врло интензивно евакуисао људство и материјал из Сарајева ка Броду.

Када је и 5. бригада 14. фебруара протерала непријатеља са мостобрана испред Вишеграда на леву обалу Дрине, више није било непријатељевих снага на десној обали, па су све три њене бригаде продужиле нападе с леве стране Дрине.

Даље су настављене даноноћне борбе. Штаб 37. дивизије је одлучио да изврши општи напад на целом сектору дивизије да би што брже испресецао непријатељеве положаје и овладао и левом обалом Дрине од Вишеграда до Горажда.

Штаб 37. дивизије донео је одлуку да између 18. и 19. фебруара 1945. године изврши општи напад на непријатеља са полазних положаја на којима су се тада нашле јединице 37. дивизије.²³³ Пета бригада је била на просторији Гостиље—Вишеград, 4. бригада на просторији Требосиље—Међуречје—Самари, 3. бригада на просторији Брдо—Завршје—Клепетовац—Брајиловица, а њени истурени делови били су у рејонима села Остожно, Мировићи, Сријетеж, Храњен, Решетница, Иловача. Бригаде су нападале непријатеља који се налазио на положају Вишеград—Устипрача—Горажде—Јабука—Осјечани.

Пета бригада је имала задатак да изврши насилан прелаз преко Дрине на сектору Вишеград—Штитарево и да после тога, са просторије Јошаница—Обади—Шетићи, дејствује у правцу комуникације Рогатица—Вишеград.

Један батаљон 4. бригаде остао је на десној обали Дрине а имао је задатак да спречи непријатељу саобраћај на комуникацији Устипрача—Копачи— (на левој обали). Један батаљон имао је задатак да врши насилан прелаз Дрине код Копача.

Трећа пролетерска бригада, ојачана 4. батаљоном 4. бригаде, у то време нападала је немачке положаје на линији Осјечани—Попов До—Сјенокос—Пијевац.

²³³ Архив нар. ослоб. рата, рег. бр. 14-1/2, кут. 1254.

После неколико узастојних напада непријатељ је био потиснут са поменутих положаја у рејону Осјечани—Попов До—село Сјенокос—село Пијевац. Међутим, ни по цијену великих губитака бригада није успела да сломи немачку одбрану у рејону Јабука—Горажде и комуникација Горажде—Месићи. Најтеже борбе 3. бригае је водила око утврђене отпорне тачке Мишјак изнад самог Горажда.

У борбама око Горажда бригада је у току фебруара имала велике губитке: 79 погинулих и 160 рањених.²³⁴

Наша једна моторизована брдска батерија од 75 милиметара вршила је артиљеријску припрему напада тукући непријатељеве положаје Попов До—Горажде—Мишијак. Друга брдска батерија, такође од 75 милиметара, тукла је непријатељеве положаје у рејону Јабукe и Нурова.²³⁵

Напад је почео на целом сектору дивизије тачно у одређено време између 18. и 19. фебруара 1945. године. Биле су то тешке и крваве борбе. Непријатељ је био веома добро утврђен, наоружан савременим наоружањем, а савезник му је на већем делу фронта била река Дрина, велика препрека нашим јединицама. Борба је трајала 24 часа. Дивизија није успела да у целини оствари замисао свога штаба. То је лако и разумети: непријатељ је био веома добро утврђен, бројно и технички јак; многи међу нашим борцима били су млади и неискусни ратници, а пред њима се испречила хладна, брза река; бригаде су имале врло мало средстава за форсирање реке; мало је било артиљерије да би се »смекшали« непријатељеви положаји.

На фронту напада 37. дивизије брапиле су се главне снаге 181. и 297. немачке дивизије, гренадирског резервног пука и мањи број милиције. Те снаге против којих се тих дана борила 37. дивизија бројале су између 10 и 15 хиљада војника.²³⁶

234 Архив ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 17/2; кут. 1255, рег. 5р. 6/1.

235 Архив нар. ослоб. рата, рег. бр. 14-1/2, кут. 1254.

236 Архив нар. ослоб. рата рег. бр. 17-2/2, кут. 1254 (Операцијски извештај 37. дивизије штабу 2. ударног корпуса од 28. 2. 1945).

ФОРСИРАЊЕ ДРИНЕ

У борбама од 2. до 20. фебруара 1945. јединице 37. дивизије нанеле су непријатељу велике губитке: погинулих 820, заробљених 16 и рањених око 850 војника. Губици 37. дивизије у истом времену такође нису били мали: 177 погинулих и 405 рањених.²³⁷

Успех тог напада дивизије могао би се укратко резимирати овако:

Пета бригада је успела да се пребаци на леву обалу Дрине.

Трећа бригада је нанела непријатељу велике губитке, али је и сама претрпела тешке губитке и није успела да сломи непријатеља у рејону Јабукe и на комуникацији Горажде—Месићи. Она је преносила тежиште својих напада на комуникацију Горажде—Реновица, јер је саобраћај у правцу Сарајева из дана у дан бивао све живљи (непријатељ се полако извлачио ка Сарајеву и даље).

Батаљон 4. бригаде није успео да се у току ноћи између 18. и 19. фебруара пребаци преко Дрине, како је било предвиђено заповешћу за напад. Батаљони 4. бригаде су се касније пребацили на леву обалу реке код Зупчића. Наредних дана, када су на леву обалу Дрине стигли сви батаљони 4. бригаде, та јединица је предузела енергичне нападе на немачке положаје у непосредној околини Горажда. Већ између 19. и 20. фебруара 4. и 5. батаљон 4. бригаде, у садејству 1. батаљона 3. пролетерске бригаде, напали су положаје непријатеља на линији село Дучићи—село Баћке—село Лазета (к. 553). Батаљони су успели да потисну непријатеља ка Горажду и да заузму Дучиће и Лазету. Село Баћке нису могли заузети. На падинама Мишјака задржан је убитачном ватром 1. батаљон 3. бригаде. У свануће батаљони су се повукли на полазне положаје.²³⁸

Ноћу између 21. и 22. фебруара 2, 4. и 5. батаљон 4. бригаде напали су непријатељеве положаје на линији

237 Исто.

238 Архив РИИ, кут. 1255/ф, рег. бр. 1-1/13 ф; кут. 1255/0, рег. бр. 21-1/2 ф (Операцијски извештај 4. санџачке бригаде).

Дучићи—Баћке—Клеиетовац—Вииарићи—Лазета—Мишјак. У нападу је такође учествовао и 1. батаљон 3. бригаде, на чијем је правцу напада био тешко освојиви Мишјак. Други и 5. батаљон потиснули су непријатеља из Дучића, Баћке, Клепетовца, Лазете и Винарића. Други батаљон је, у исто време, својим левим крилом продро на јужне падине Мишјака. Са 1. батаљоном 3. бригаде 4. батаљон 4. бригаде је напао Мишјак, али га опет нису могли заузети, па су се повукли на полазне положаје. Други и 5. батаљон су остали на достигнутом линијама. Једна чета 5. батаљона је продрла на периферију Горажда и утврдила се у неколико кућа.²³⁹ Непријатељ је у току дана покушавао више пута да избаци чету из града, али у томе није успео. У току 22. и 23. фебруара 2, 4. и 5. батаљон опет су напали Мишјак, али поново — без успеха.

Без освајања Мишјака готово да је било немогуће заузети Горажде.

Четврта бригада је и 21. и 22. фебруара наставила нападе, али ни тада није успела да продре у град. Борбе су настављене истом жестином и 24. фебруара 1945. Други батаљон је и даље био на положајима према Мишјаку, 4. батаљон је био према Поповом Долу, 5. батаљон у Баћкама (једна његова чета била је уклинена у предграђу Горажда, где се утврдила и одакле се жестоко борила).

Пред фронтом напада 4. бригаде непријатељеве снаге су бројале око 700 војника (334. пук 181. немачке дивизије и један усташки батаљон). Њихови положаји у граду су се ослањали на обалу Дрине, а ван града на утврђене отпорне тачке на Мошјаку, Змајевцу и Поповом Долу.

Лево од 4. бригаде налазила се 3. пролетерска бригада која је у току 20. и 23. фебруара 1945. водила жестоке борбе против Немаца на положајима: Мишјак—Горажде—Попов До—Сјенокос—Јабука—Црвљивац—Цурови—Г. Илино—Крива Драга. Јачина непријатеља је била око 3.500 Немаца и 200 припадника муслиманске милиције.

У наиаду је учествовала цела 3. пролетерска бригада и три батаљона 4. бригаде — укупно 2.600 бораца.

Борбе су вођене непрестано од 20. до 23. фебруара. Полазни положаји за напад 3. бригаде су били: Завршје—Острожно—Г. Село—Коњбаба—Подхрањен—Храњен—Осјечани.

У току тих борби непријатељ је имао између 150 и 200 војника избачених из строја. Наши губици су такође били велики: 23 погинула и 60 рањених другова.²⁴⁰

У току 27. фебруара 4. бригада је извршила јак напад на Горажде. Пети батаљон је нападао дуж комуникације Фоча—Горажде, 2. батаљон на Мишјак, а 4. батаљон непосредно на град.

После двочасовне борбе батаљони су се повукли на полазне положаје. Погинула су 2 борца, 16 их је рањено.²⁴¹ Бригада је са истом упорношћу и истим правцима обновила напад 28. фебруара. Напади су са краћим прекидима трајали све до 4. марта, када је штаб 4. бригаде одлучио да свим расположивим снагама крене у напад с циљем да ослободи Горажде.

Уочи напада на град наши борци и руководиоци су приметили да су Немци ужурбано и често саобраћали ка Јабучи и Реновици, па су закључили да непријатељ има намеру да се извуче из града.

Напад је почео између 4. и 5. марта 1945. године. Пети батаљон је после кратке, али оштре борбе у 04.00 часова 5. марта ушао у Горажде, 2. батаљон је коначно заузео упориште Мишјак, а 4. батаљон Бањевину.²⁴²

У борбама за Горажде 4. бригада је изгубила 51 борца, а 140 другова је рањено.²⁴³

Немци су имали 250 погинулих и око 300 рањених, а заробљено је 50 усташа.²⁴⁴

240 Архив РИИ, кут. 1254, рег. бр. 26/2.

241 Архив ВИИ, кут. 1255/ф, рег. бр. 3-2/13 ф.

242 Исто.

243 Архив ВИИ, кут. 1255/Ф, рег. бр. 3-1/13 ф; кут. 1254, рег. бр. 20^3.

244 Исто и Ратни дневник мајора Бема, стр. 40—65. От у свом дневнику несразмерно повећава губитке наших јединица, а умањује губитке "емачких, говори о тешким борбама и призгаје ефикасност наше артиљерије.

Док су у току фебруара 1945. 3. и 4. бригада водиле огорчење борбе на Дрини и око Горажда, низводно од њих, у правцу Вишеграда, 5. санџачка бригада је такође водила тешке борбе код Вишеграда, где су Немци брижљиво организовали одбрану мостобрана и упорно га бранили. Бригада је, затим, учинила прави подвиг када је, под изузетно тешким околностима, форсирала Дрину. То је био један од највећих успеха 37. дивизије у току тог њеног борбеног похода.

После борби у рејону Вишеграда и форсирања Дрине 5. бригада је водила тешке борбе (нарочито 21, 22, 23. и 24. фебруара) потискујући Немце ка Власеници и Рогатици. У тим тешким борбама до краја фебруара 5. бригада је стигла на положаје Поздерчић—Буровићи—Жепа. Одатле је првих дана марта наставила нападе на немачке положаје који су били у рејону Мадре—Перчин.²⁴⁵

*

У току фебруара 37. дивизија је у борбама за ослобођење Горажда и Вишеграда задала непријатељу јаке ударце. Међутим, и сама је претрпела знатне губитке, јер су непријатељске снаге биле бројно јаке, фортификациски врло утврђене, добро наоружане и врло искусне за борбе у свим условима. Неповољне временске прилике (ниска температура, дубок снег итд.) били су савезници непријатељу, јер су знатно отежавали нападе наших јединица, које су даноноћно боравиле на снегу, без крова над главом. Сем тога, борци су бити доста скромно, може се рећи и слабо, одевени. Ако се тим невољама дода и чињеница да је дивизија у току децембра 1944. и јануара 1945. попуњавана новим борцима, који нису имали никаквог ратног искуства (упркос томе, исказивали су се великом храброшћу, упорношћу и издржљивошћу) затим и чињеница да су наше јединице, оскудевале у много чему (сем у моралу и одлучности за борбу) — онда се може рећи да су успеси дивизије у борби за ослобођење Горажда, Вишеграда и комуникације која води ка Сарајеву вредни сваког поштовања.

У тим борбама, због дубоког снега који је затрпавао комуникације, било је тешко организовати дотур разних намирница јединицама, а нарочито када је било ослобођено Горажде и када се дивизија (11 хиљада бораца) нашла на Романији. Када су комуникације биле очишћене, снабдевање је вршено из Ужица. Велики мост преко Дрине код Горажда био је срушен, па је ради ефикасније евакуације рањеника и болесника, као и бољег и бржег снабдевања јединица приступљено његовој оправци. Оправка је завршена приручним средствима. После седам дана мост је био оспособљен за саобраћај.

Крајем фебруара 1945. и у штабу 37. дивизије извршене су извесне кадровске измене. За команданта 37. дивизије (уместо потпуковника Жарка Видовића који је отишао за команданта 11. дивизије) постављен је, 27. фебруара, мајор Чедомир Друловић; за политичког комесара мајор Данило Кнежевић (уместо потпуковника Велибора Љујића, који је одређен на дужност секретара Окружног комитета КПЈ за новопазарски округ); за помоћника политичког комесара дивизије постављен је Војо Терић, до тада члан политодјела 37. дивизије; потпуковник Халил Хаџимуртезић постављен је за заменика команданта 37. дивизије ...²⁴⁶

Дан ослобођења Горажда, 5. март 1945. године, стицајем околности подударио се са годишњицом формирања 37. дивизије. Тим поводом поднет је извештај штабу 2. ударног корпуса о једногодишњем раду и борбеним успесима дивизије.²⁴⁷ У извештају стоји:

»На дан 5. марта 1945. године навршава се годишњица формирања и постанка 37. дивизије, па зато овај штаб налази за сходно да поднесе биланс рада за годину протеклих дана, да упозна претпостављене команде и наш народ како се је наша дивизија борила и шта је све на бојном пољу за годину дана допринела и дала за 'слободу свога народа и своје домовине'.

Уједно је то годишњица штаба ове дивизије који је последњом наредбом одређен на нове дужности, а предајући дужност члановима новог штаба подноси се овај извештај:

246 Жарко Видовић — »Трећа пролетерска бригада«, стр. 351.

247 ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 21 1/2

1. Наша дивизија у времену од 5. марта 1944. до 5. марта 1945. године бележи многе борбе и читаву 'Мојковачку битку' од 9. априла до 15. маја 1944. године, која је имала свог пресудног значаја за одржавање операције и политичку ситуацију народа Санџака, Црне Горе и Србије ...

Све постављене задатке од стране Врховног штаба, и штаба 2. и 1. ударног корпуса, дивизија је увек са успехом, на време и са пуно пожртвовања извршавала.

2. Поред оружане борбе коју је наша дивизија од формирања до данас ангажовала, војнички и мушки водила, она је много својим политичким и културним радом на пољу братства и јединства код народа Срба и Муслимана у Санџаку допринела и учинила, што је народ Санџака, западне Србије, дела Босне и дела Црне Горе увидео и запазио и у овом правцу свуда и на сваком месту одавао признање 37. дивизији као носиоцу слободе, културе, братства и јединства ...

Губици у људству и материјалу наши и непријатељски:

а) Наши губици:

	погинулих	рањених
— официра	32	87
— подофицира	112	290
— политичких руководица	35	91
— другарица погинулих	48	68
— бораца	535	1.074
Свега:	762	1.610
Несталих 776		

Укупан број мртвих, рањених и несталих за годину дана износи = 3.148.

б) Непријатељски губици:

	погинулих	рањених
— официра	274	510
— подофицира	775	1.030
— војника	1.785	5.182
Свега:	2.834	6.722

Заробљених:

— официра	142
— подофицира	335
— војника	539

Свена: 1.016

Укупан број мртвих, рањених, заробљених непријатељских војника, официра и подофицира = 10.572.

Ратни плен — трофеји:

	Заплењено	Уништено
– топова (хаубица и брдских)	25	25
– тешких бацача	11	30
– лаких бацача	13	70
– митраљеза тешких	71	50
– митраљеза лаких	30	60
– противавионских митраљеза	10	15
– пушкомитраљеза	82	100
– брзометних пушака	549	850
– брзометних карабина	215	150
– машинских пушака	12	45
– пиштоља	78	150
– двогледа	85	25
– артиљеријске муниције	530	5.000
– пушчане муниције	157.030	преко 100.000
– ручних бомби	5.000	7.000
– тромблонских бомби	200	5.000
– нагазних мина	460	850
– радио-станица	15	20,

У дивизијском листу »Освит« од 1. априла 1945. године пише и следеће:

»Петог марта 1945. године 37. дивизија је прославила своју прву годишњицу од формирања и у истом времену ослободила је градове: Пљевља, Пријеполје, Прибој, Нову Варош, Сјеницу, Ариље, Ивањицу, Бајину Башту, Ужице, Ужичку Пожегу, Чајниче, Вишеград, Горажде, Рогатицу и сада наступа ка Сарајеву...

Поред тешких борби у дивизији је одржано разних курсева у току прве године њеног постојања: политичких 8; војних 10; артиљеријских 1; санитарских 3; интендантских 2; административних 1.

За годину дана наша пионирска чета извршила је следеће акције:

Порушено је преко 60 потпорних зидова, аутомобилских и железничких, преко 10 већих и мањих мостова, прокопано цеста на преко 20 места у дужини 50 и више метара, подигнуто и оспособљено за саобраћај преко 50 мостова и постављено као и очишћено већи број минских поља«.

После ослобођења Горажда бригаде 37. дивизије су свака иа свом сектору гониле непријатеља. Трећа бригада после овладавања положајима на Сјенокосу и Јабуци, 7. марта, продужила је дејства ка Реновици и Прачи.²⁴⁸ Настављајући дејства у правцу Романије, 3.

248 Архив нар. осл. рата, кут 1254, бр. рег. 35/2.

бригада је од 8. до 10. марта разбила груиацију од око 1.500 босанских четника и припадника муслиманске милиције на просторији Миошићи—Понор—Неправдићи—Боговићи—Стајна—Цареве воде. На тај начин је овладала подручјем између Романије и комуникације Пале—Реновица. У тим борбама убила је и заробила 93 четника и 20 милиционера, запленила 100 пушака, 8 пушкомитраљеза, 6 пиштоља, 20 коња, 15 волова и другу ратну опрему.²⁴⁹ Настављајући борбе у правцу Пала, у току 10, 11. и 12. марта, три батаљона 3. бригаде изненада су избили пред немачке добро утврђене положаје: Хотичино поље—Јеловци—Шајиновићи—Калоћери—Јасен—Немаловићи—Подвитез—Голеш. Положаје су посели око 1.200 фашиста, разних националних боја, Немци, Италијани, Черкези и усташе. Избијањем пред те положаје, 3. пролетерска бригада је спречила продор немачких снага од Сарајева и Пала. У току даноноћних и врло оштрих борби, које су водили 1, 4. и 5. батаљон 3. бригаде, долазило је више пута до борби прса у прса. Непријатељева артиљерија је дејствовала врло интензивно из рејона Стамболчића, Пала и Мокрог. Непријатељ је предузео више противнапада, али без успеха. Крајем 12. марта батаљони 3. бригаде су заузели непријатељеве положаје, изузев оног на Подвитезу. У тим тешким борбама наши батаљони имали су 20 бораца избачених из строја. Непријатељ је имао 200 до 300 војника избачених из строја, а заплењено је доста ратне опреме.²⁵⁰

У другој половини марта 1945. 3. пролетерска бригада је била рокирана у десно од комуникације Свјетлина—Пале.

Средином марта немачка 181. дивизија, ојачана усташким јединицама, да би обезбедила евакуацију својих снага и материјала из Херцеговине и источне Босне, по сваку цену је морала да задржи 37. дивизију на линији Мокро—Љубогошта—Пале—Витез—Стамболчић—Подвитез—Коца.

249 ВИИ, кут. 125, рег. бр. 36^2; кут. 1255, рег. бр. 8/8.

250 Исто, рег. бр. 37/2, 23-1/2.

На свом сектору 3. пролетерска бригада је од 12. до 25. марта 1945. одбијала немачке нападе и успела да задржи своје положаје. Она је водила врло тешке борбе против непријатељевих снага јачине између 2.000 и 2.700 војника.

Три батаљона 3. бригаде (1.200 бораца) нападали су непријатељеве положаје који су грчевито брањени.²⁵¹

У дивизијском листу »Освит« у априлу 1945, поред осталог, објављен је и чланак под насловом: »Шест бомби — шест Немаца«, следеће садржине:

»Миленко Гомилиановић је оперативни официр 5. батаљона 3. санџачке бригаде. Он свакодневно, даље од наших патрола и предстража, залази на сектор непријатеља, испитује положаје и снаге. Увече је предстојала акција... И овога пута Миланко је пошао да испита непријатеља на Подвитезу у Романији. Повео је са собом четворицу другова. Ишли су смело али опрезно, осматрајући и послушкујући. Непознавајући довољно терен отишли су далеко напред и наједанпут запали у непријатељске бункере... Да останемо овде до вечерас па кад падне мрак видећемо шта се може чинити.

Снег на чуки био је тек прошаран копнином. У снегу, а заклоњени цбуњем остали су читав дан. Посматрали су Швабе... Пала је ноћ. Време је за акцију, Миленко узима све бомбе од својих другова; одлучио је да их све баци на бункере а друговима који су били са њим, поставио је задатак да га штите у случају потребе.

Опрезно се примицао бункеру. Пришавши на најмање одстојање бацио је свих шест бомби једну за другом и легао... Милан је опрезно устао и пошао бункеру. У њему је лежало шест унакажених швапских лешева, али је »шарац« био нештећен...

Миланко се вратио у батаљон прикупио је податке и истовремено свршио сав посао на Подвитезу... Миланко је био увек такав јунак. У Босни, у Санџаку, у Србији; на чуки, у јуришу, у заседи. Нема борбе где се он није истакао. Био је борац, пушкомитраљезац ... командир чете. Сналажљивост, хладнокрвност и истрајност ушли су му у крв, али најлепша Миланкова особина при свему томе — необична скромност...«

Даље у истом листу је чланак о подвигу Милорада Шћепановића и његових другова: ... »У борбама за Сарајево ... на месту Хоца, Милорад Шћепановић, командир 1. чете, добио је наређење да са својом четом заузме бункере испред положаја... Пошао је у напад са једним водом и неколико бомбаша.

Недалеко од бункера застао је, разгледао и тихо прошаптао: 'Напред замном.' Пошло се пузећи ка првом бункеру.

251 Архив ВИИ, кут. 1254, рег. бр. 47/2.

Непријатељски шарци као да су устостручили ватру... Јурнувши у бункере. Загрмеле су бомбе и 'шарци'. Измешала се за часак ватра, гвожђе и људи... Милорад Шћепановић гази по бетону и гвожђу и улази у бункер... три мртва непријатељска војника... јуриша се на други који исто тако пада, јуриша се на трећи... Милорад — улази са својим друговима у трећи... и отима из непријатељских руку 'шарац'. Јуриша се даље на четврти... Осваја се... Милорад јури први и на последњу препреку — пети бункер... пада тешко рањен. Његови верни другови слећу се око њега. Шкргућу зубима... и по цијену највеће опасности извлаче га из борбе и носе даље... А кад му другови и старешине честиташе ране и јунаштво, он смешећи се одговори: »А 'шарац', зар њему нећете да честитате...«.

У борбама јединица 37. дивизије нарочито се истакао 3. батаљон 5. бригаде. Он је одбио неколико немачких противнапада и нанео непријатељу велике губитке. Према процени штаба бригаде непријатељ је у борбама од 12. до 25. марта 1945. имао 80—100 војника избачених из строја.²⁵²

252 Исто; Ратни лист 37. дивизије »Освит« на 16. страни од априла 1945. године донео је чланак друга Цветка Рудића, данас пуковника ЈНА у пензији, у коме се говори о подвигу Миланка Гомилановића и његових другова.

На истој страни листа из истог времена и са истих положаја у чланку М. Миновића говори се о подвигу Милорада Шћепановића и другова из његове чете.